

УДК 811.111'37

ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ

Косенко А. В.

У статті розглядається питання структури концепту як складного ментально-когнітивного явища. Виокремлюються підходи, що панують у когнітивній лінгвістиці до розгляду цього питання.

Ключові слова: концепт, структура, компонент, зона, ознака, модус.

В статье рассматривается вопрос структуры концепта как сложного ментально-когнитивного явления. Выделяются подходы, которые господствуют в когнитивной лингвистике к рассмотрению этого вопроса.

Ключевые слова: концепт, структура, компонент, зона, признак, модус.

The article examines the question of the structure of concept as complex mental-cognitive phenomenon. Approaches which dominate in cognitive linguistics to the consideration of this question are distinguished.

Keywords: concept, structure, component, zone, sign, modus.

Актуальність статті зумовлена тим, що у сучасних лінгвістичних дослідженнях простежується тенденція щодо формування структури концепту як складного явища, в якому виділяються окремі взаємообумовлені частини [16, с. 16]. Концепт має визначену структуру, хоча він і не може бути представлений як жорстка структура, подібно значенню слова. Це пов'язано з його активною динамічною роллю в процесі мислення. Він весь час функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах та аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них [18, с. 58].

Метою статті є окреслення існуючих у сучасній лінгвістиці поглядів на структуру концепту як складного ментально-когнітивного явища, що зумовлює такі завдання: 1) розгляд та аналіз поглядів науковців на вищезазначене питання та 2) підведення підсумків.

Першим підходом, який можна виокремити у питанні структури концепту є когнітивно-епістеміологічний. Його представники (О.В. Варзін, В.І. Карасик, В.А. Маслова, Т.В. Матвєєва, М.В. Нікітін, М.М. Положин, З.Д. Попова, О.С. Селіванова, Й.А. Стернін, О.О. Хорошун, О.С. Яковлева та ін.), розглядаючи структуру концепту, ґрунтуються на тому знанні та інформації, які він репрезентує, його будові, структурі, функціонуванні і розвитку. В.І. Карасик (2004) виділяє в структурі концепту образно-перцептивний, понятійний або інформаційно-фактуальний компоненти і ціннісну складову, тобто оцінку та норми поведінки [6, с. 118]. М.В. Нікітін (2004) визначає концепт як багатофакторну дискретну одиницю та виділяє в його структурі концепту образ, поняття, інтенціонал, когнітивний імплікаціонал та прагматичний імплікаціонал

[11, с. 59–60]. Інтенціонал охоплює обов'язкові ознаки в структурі концепту та формує його ядро. Імплікаціонал "вписує" концепт у глобальну структуру знання як ланку у загальній системі зв'язків, залежностей та взаємозв'язків сутностей [11, с. 53–54]. На думку О.С. Яковлевої (1998), в семантичний склад концепту входить вся прагматична інформація мовного знаку, пов'язана з його експресивною функцією. Ще одним компонентом семантики мовного концепту виступає, на думку дослідниці, когнітивна пам'ять слова, тобто смислові характеристики мовного знаку, пов'язані з його первинним призначенням і системою духовних цінностей носіїв мови [21, с. 45]. Структуру концепту досліджували З.Д. Попова та І.А. Стернін. Учені виділяють три базові структурні компоненти концепту, а саме образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле [13, с. 106–115]. Т.В. Матвєєва (2003) вважає, що зміст концепту складається із змісту багатьох слів, контекстів і текстів, у яких відкладається загальне розуміння деякого факту свідомості [9, с. 116]. В.А. Маслова (2004) зазначає, що організація концепту складна і включає в себе поняттєві й культурні складники, а саме вихідну форму (етимологія), основні змістові ознаки, конотації (асоціації та оцінки) [8, с. 52–55]. О.О. Хорошун (2010) доходить висновку, що концепт є оперативно-змістовою одиницею пам'яті, яка має певну, хоча і не жорстку, структуру. Він складається з компонентів, тобто концептуальних ознак, як окремих ознак об'єктивної та суб'єктивної дійсності. Ці ознаки диференційовано відображені у змісті концепту і розрізняються за ступенем абстрактності [20, с. 160]. О.В. Варзін (2003) розглядає концепт як рівневе утворення. При цьому концептуальний зміст

розвивається не від індивідуального наочного образу, а навколо первинного загального уявлення [2]. О.С.Селіванова (2000), говорячи про структуру концепту, визначає його як складну ментальну репрезентацію, утворену кількома каузально пов'язаними елементарними репрезентаціями, які, в свою чергу, формуються внаслідок первинної взаємодії людини з середовищем [14, с. 215]. М.М.Полужин (2009), досліджуючи лінгвокультурний концепт, виокремлює, що є, на його думку, оптимальними для повноти його семантичного опису, а саме: 1) понятійна складова, що відображає його ознакову й дефініційну структуру; 2) образна складова, що фіксує когнітивні метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості; 3) значеннєва складова, що визначається місцем, яке займає ім'я концепту у лексико-граматичній системі конкретної мови, куди входять також етимологічні й асоціативні характеристики цього імені; 4) специфічна складова для індивіда як носія національного менталітету [12, с. 630].

Другим підходом до визначення структури концепту є системно-ієрархічний. Його прибічниками (М.М.Болдырев, С.Г.Воркачев, В.Е.Гольдін, О.В.Головань, Т.В.Луньова, М.В.Нікітін, Ю.Є.Прохоров, О.О.Селіванова, Г.Г.Слишкін, Ю.С.Степанов, І.А.Стернін, Р.Р.Тазетдінова та ін.) вважали базовим для розгляду структури концепту розташування його частин або елементів у певному порядку від вищого до нижчого. Ю.С.Степанов (2001) зауважує, що концепт має складну структуру. З одного боку, до нього належить все, що належить будові поняття, з іншого – в структуру концепту входить все, що робить його фактом культури, а саме етимологія, історія, сучасні оцінки та інше [17, с. 43]. С.Г.Воркачев (2004) виділяє в концепті понятійну складову, тобто ознакову та дефініційну структуру,

образний складник, тобто когнітивні метафори, які підтримують концепт у свідомості, та значущу складову, тобто ті етимологічні та асоціативні характеристики концепту, які визначають його місце в лексико-граматичній системі мови [3, с. 7]. О.О.Селіванова (2006) вважає, що концепт активізується навколо ділянки свідомості, від якої відходять асоціативні ділянки. Головні асоціації становлять ядро концепту, а менш значущі утворюють периферію. Ядром концепту, на думку дослідниці, є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною мірою номінативною одиницею [15, с. 256]. М.М.Болдырев (2000) наводить класифікацію рівнів репрезентації концепту Й.А.Стерніна [Болдырев 2000, с. 15]. Для прикладу наводиться концепт, що представлений в англійській мові фразеологізмом the idle rich [1, с. 71]. Р.Р.Тазетдінова (2001) виділяє в структурі концепту центральні та периферійні зони. Периферійна зона, на думку дослідниці, може викликати віддалення нових похідних значень від центрального. В структурі концепту, зазначає дослідниця, завжди є базисний елемент. Для внутрішньої структури концепту він слугує основою прототипічного значення всіх слововживань даного слова, а для зовнішньої виступає моделлю категоризації всіх його значень [19, с. 3]. На думку В.Е.Гольдіна (2006), асоціативний матеріал розкриває не лише індивідуальні, але й нормативні образні компоненти концептуального змісту. Саме тому асоціативні значення конституюють психологічно реальне ядро національного концепту, його базовий прошарок [5].

О.В.Головань (2003), базуючись на сучасних психолінгвістичних дослідженнях, наводить наступну схему структури концепту [4, с. 7].

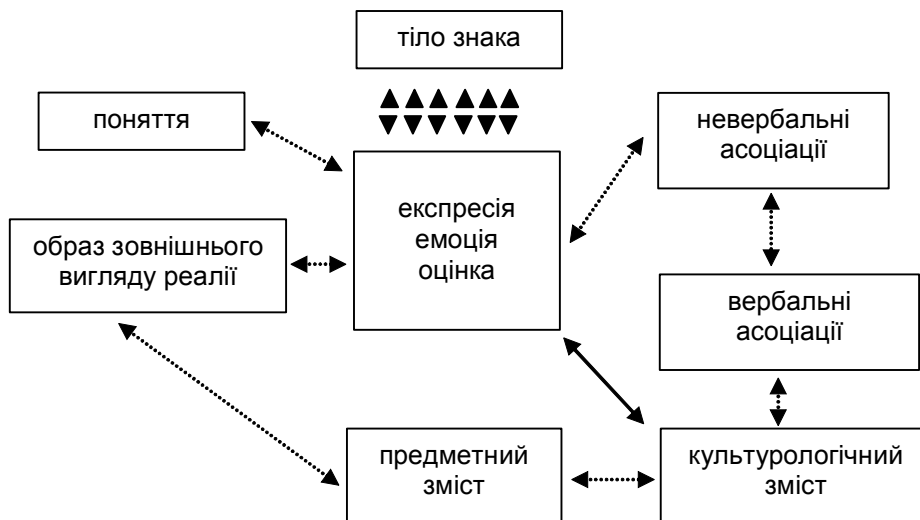

Рис. 1. Структура концепту (за О.В.Голованем)

Т.В.Луньова (2006) пропонує модель концепту, що включає ядро та п'ять модусів. Ядро конституює осердя концепту, де зберігається найістотніша інформація про той чи інший предмет, дію, якість, особу, тобто найсуттєвіше зі знань та уявлень, що складають зміст відповідного концепту. М.В.Нікітін

(1996) визначає модуси концепту, як функціональні підструктури загальної глобальної понятійної структури [10, с. 162], що розрізняються залежно від типу інформації, що в них зберігається. Раціонально-логічний модус пов'язаний з формуванням логічних понять про пізнаваний об'єкт чи аспект

дійсності, картинно-образний – з наочно-чуттєвими уявленнями про цей об'єкт/аспект дійсності. Модус фіктивності є впорядкованою сукупністю метафор, за допомогою яких відбувається додаткове осмислення пізнаваного. Аксиологічний модус містить оцінку певного фрагменту дійсності мовцями, а ціннісний охоплює утилітарно-практичну чи

культурну значущість, що приписується мовцями тому чи іншому феномену [7, с. 88–160].

Отже, розглядаючи структуру концепту мовознавці або ґрунтуються на тому знанні та інформації, які він репрезентує, його будові, структурі, функціонуванні і розвитку, або на розташуванні його частин у певному порядку від вищого до нижчого.

Література

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. – 123 с.
2. Варзин А. В. Свобода как языковой и духовный опыт: номинация и концептуализация Ф.М.Достоевского : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Варзин Алексей Владимирович. – М., 2003. – 212 с.
3. Воркачѳ С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / Сергей Григорьевич Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
4. Головань О. В. Семантико-ассоциативная структура концепта “война” (на материале произведений Р. Олдингтона и В. М. Гаршина) : автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Головань О. В. – Барнаул, 2003. – 19 с.
5. Гольдин В.Е. Нормативный аспект лексических ассоциаций / В. Е. Гольдин // Русский язык сегодня. – М. : РАН, Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, 2006. – Вып. 4 : Проблемы языковой нормы. – С. 128–137.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт гармонія в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Луньова Тетяна Володимирівна. – К., 2006. – 348 с.
8. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Флинта ; Наука, 2004. – 296 с.
9. Матвеева Т.В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Тамара Вячеславовна Матвеева. – М. : Флинта ; Наука, 2003. – 432 с.
10. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / Михаил Васильевич Никитин. – СПб. : Научн. центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
11. Никитин М. В. Развёрнутые тезисы о концептах / М. В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов : Тамб. гос. ун-т: ИЯ РАН, 2004. – № 1. – С. 53–64.
12. Полужин М. М. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии / М. М. Полужин, Н. Ф. Венжинович // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 628–641.
13. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ ; Восток – Запад, 2007. – 314 с.
14. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография / Елена Александровна Селиванова. – К. : Издательство украинского филологического центра, 2000. – 248 с.
15. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селиванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
16. Семенюк І. С. Мовні засоби відтворення концепту злочинець у сучасній американській художній прозі та публіцистиці : монографія / Ірина Сергіївна Семенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2008. – 256 с.
17. Степанов Ю. С. Константы : словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академический Проект, 2001. – 990 с.
18. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – С. 58–65.
19. Тазетдинова Р. Р. Языковой концепт как базовый термин лингвокультурологии / Руфина Ринатовна Тазетдинова. – Уфа : Спектр, 2001. – 96 с.
20. Хорошун О. О. Концепт як основне поняття когнітивної лінгвістики / О. О. Хорошун // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 49. Філологічні науки. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 158–161.
21. Яковлева Е. С. О понятии “культурная память” в применении к семантике слова / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1998. – № 3. – С. 43–73.